

Téma exilu ve verších Vladimíra Vokolka (polovina 40. let až počátek 60. let)

Michaela Filipi

Dříve, než se začneme věnovat tématu vymezenému názvem příspěvku, doplníme informace nabídnuté jeho podtitulem. Text vychází z analýzy sbírek Vladimíra Vokolka počínaje díly z druhé poloviny 40. let. Míjíme tím především knihy *Cesta k poledni* (1946), *Vyprodaný čas* (1949), *Atlantis* (1947) a *Ve znamení ryb* (1947). Spadají sem však také *Národ na dlažbě* (1945) a *Hic iacet* (1948–1950). Dále jsou analyzovány verše napsané v letech 50. a na počátku 60. let shrnuté do sbírek *Exodus* (1948–1960), *Ke komu mluvím dnes* (1949–1957) a *Monology do telefonu* (1957). Zaměříme se na to, jak je v uvedených sbírkách ztvárněno téma exilu.

Slovem exil můžeme myslet jednak vyhnanství, tedy skutečnost, že někdo musí z politických či náboženských důvodů opustit svůj domov, a jednak místo, kde se exulant poté, co opustil vlast, zdržuje. Termín exil znamená jak vyhnanství, tak místo pobytu vyhnaného (Kraus a kol. 2006: 224). Oba tyto významy slova jsou tematizovány v poezii Vladimíra Vokolka, a to i navzdory tomu, že básník po roce 1948 zůstal v Československu.

Téma ohrožení domova se počíná objevovat již ve verších z druhé poloviny 40. let. Nejedná se přitom o odloučení od domova a stesk po něm, nýbrž o zproblematizování samotného konceptu domova (Vokolek 1999: 217). Zpočátku je však ještě patrná určitá míra distance lyrického subjektu od zachycené situace. Atributy vyznačujícími domov či vlast jsou řeč, historie, víra. Zmiňován je rovněž patron, svatý Václav. Lyrický subjekt o sobě prohlašuje:

držím se uvnitř kruhu Václavova
přísátý k míze knížecího slova
(Ibidem: 181)

Vlast charakterizovaná výše zmíněnými atributy je záštitou bezpečí lyrického subjektu. Situaci však lze současně vnímat také obráceně: lyrický subjekt cítí povinnost pokračovat v boji za svobodu své vlasti. Jeho mečem je přitom slovo (ibidem: 182). Básnické poslání, které je takto evokováno, je určující pro identitu lyrického subjektu, přičemž je v rámci poslání zdůrazněn vztah básníka k zemi (ibidem: 198) a ke společenství lidí v zemi žijících (ibidem: 240). Oba tyto aspekty však budou v dalších verších porušeny. Téma exilu hovoří o transformaci vztahu

k zemi a také o ztrátě čtenáře, jež znamená porušení vazby k lidem a souvisí s proměnou chápání principu poezie.

Tuto změnu můžeme pozorovat již ve sbírce následující, v níž dochází k významnému posunu. Problematické principu domova a vlasti se nově dotýká i lyrického subjektu. Mizí deklarace jistoty, že je „uvnitř kruhu Václavova“ a že svým slovem slouží vlasti. Nesamozřejmost obou zmíněných prvků ostatně ukazovalo již ono jejich zdůrazňování. Lyrický subjekt se ocitá v situaci vyhnání z vlasti, což vystihuje onen první význam slova exil, který referuje o vyhnanství, aniž by připomínal místo pobytu, nějaký alternativní domov („Kde, kde budeme doma, doma?“; *ibidem*: 272).

Situace fikčního světa veršů Vladimíra Vokolky však posouvá slovo exil (vyhnanství) na vyšší rovinu. Netýká se totiž pouze vlasti lyrického subjektu, ale světa jako takového. Ústřední metaforou propustující verši sbírek je v tomto kontextu metafora Atlantis, zmizelé pevniny. Mizející svět je druhou Atlantis, ta vystřídala první potopenou. Až zmizí v oceánu i tato druhá, třetí se již nevynoří:

Než oceán jak mapu svine
do svých vln druhou Atlantis
a třetí zemi již nerozvine.
(Vokolek 1998: 31)

Z lidí se stávají ztroskotanci či mořeplavci. Jejich společným úsilím a touhou je najít zem, nový domov, tedy exil v druhém významu toho slova. Hledání nové pevniny je také klíčovým tématem skladby *Atlantis*:

Nejde o to porozumět smysl je navždy ztracen
jde o to být uchvácen a probudit mořeplavce
ani ne tak silou hlasu – ten přijde později
ale silou vidění jež předchází hromový výkřik
když už je po všem a roztříští se v ozvěny
Zem zem
(*Ibidem*: 7)

Ztráta smyslu je definitivní, stejně jako je neodvratný konec starého světa domova. Jedinou smysluplnou nadějí člověka je probudit v sobě hledačské odhodlání směřující k nalezení nového. Toto nové však odhaleno není, není ani nijak blíže specifikováno:

Ale ti kteří na nejvyšším stěžni bdí
budí je výkřikem Zem! Na obzoru zem!
Ale táž ozvěna se vrací: Jsem jenom tvým snem
(*Ibidem*: 13)

Při hledání nového by se svým způsobem nabízelo vyjít z toho, co bylo pro hodnotový svět minulý základní, opřít se o to, co se zdálo minulý svět přesahovat a současně bylo jeho hlavním úběžníkem. V kontextu fikčního světa Vokolkovy poezie se nabízí přimknout se více ke křesťanské víře a v jejím rámci hledat klíč k pochopení nové situace. Pokus vyjít z křesťanství ovšem troskotá. Ukažme si to na příkladu biblického vyprávění o potopě, které se, vzhledem k ústřední metafoře Atlantis, zdá nejslibnější. Shledáváme, že je potenciál naděje skrytý v daném biblickém příběhu ve verších negován:

Kde, kde je archa Noemova,
stloukat ji máme znova, znova
ze třísek?
Ta už tu jednou ztroskotala,
za klamnou lampou slunce hnala
na písek.
(Vokolek 1999: 272)

Ukazuje se, že biblický příběh je vzhledem k aktuální situaci neadekvátní, nenabízí totiž možnost řešení, a dokonce ani útěchu. Člověk se tak ocitá bez domova zbaven všech jeho jistot v nejširším slova smyslu, bez vodítka, kde hledat ono nové, onen exil coby alternativu ke ztracenému domovu.

Pro porozumění zásadní proměně, kterou fikční svět Vokolkovy poezie v tomto období procházel, je důležité srovnat si dva zmíněné obrazy: obraz Atlantis, o němž jsme uvedli, že se stal metaforou situace člověka a světa, a obraz Noemovy archy. Čím se liší? Atlantis i Noemova archa souvisejí s potopou, která byla trestem za hříšný život lidí. Ovšem Noemova archa představovala naději a záchranu pro lidstvo i veškeré stvoření. Lze říci, že prezentovala princip milosti. Naproti tomu Atlantis byla vodami pohlcena zcela, trest nad pyšnými byl bez milosti vykonán. Z této komparace plyne, že princip milosti, typický pro křesťanství, spojovaný s postavou Ježíše Krista, selhává. Je nutno hledat nový způsob vztahování se ke skutečnosti a také nový způsob křesťanské víry a pojmání života.

Lyrický subjekt pojmenovává tuto situaci jako bytí v mezistavu. Ono „mezi“ se týká času, kdy včerejšek od zítřka dělí zející mezera po dnešku (ibidem: 248), i prostoru: lyrický mluvčí nachází jen přechodný mezidomov (ibidem). A právě mezerovitost je brána jako důkaz konce světa, jak byl znám:

Mezerami jsme tak prostoupeni,
že jsme už venku ze hry na starý svět
[...]
a nikde svět a všude mezisvětí
(Ibidem: 287)

Toto pojetí se blíží tomu, jak označuje existenci člověka v průmyslové éře Jan Patočka. Ten píše o bezdomovectví moderních lidí, jimž se domov stává pouhým místem k přenocování. Člověk dle filozofa „bloudí mimo“ (Patočka 2007: 101). Bloudění mimo a bytí „mezi“, obé v souvislosti se ztrátou domova či přesněji se zproblematizováním konceptu domova, směřují k pojmenování téže situace.

Bytí „mezi“ se podobá uvíznutí, kdy člověk zůstává uprostřed nějakého příběhu, který však nepokračuje, a tím ztrácí smysl:

Jsme v půli příběhu, na útěku
[...]
Jsme v neuzavřeném
podobnosti o Synu ztraceném a nenalezeném
(Vokolek 1998: 18)

Situace lyrického subjektu je chápána coby podobnost o nepřítomnosti Syna, tedy Ježíše Krista. Současně je evokováno evangelní podobnost o marnotratném synu, který opustil domov, ale poté, co prohrál svůj podíl na majetku a zakusil život v bídě, se kající vrátil a byl svým otcem přijat zpět. Lidé však uvízli v bodě útěku, v místě odloučení od Krista, a ztratili naději na pokračování příběhu, na vyřešení své trvale těžko únosné situace. Citovaná báseň opět svědčí o selhání principu milosti.

Zcela pochopitelně vedou tyto proměny ke zkomplikování vztahu k Bohu, což má dalekosáhlé důsledky, neboť tento vztah byl v dřívějších Vokolkových verších konstitutivní pro pojmání básnického poslání i identity lyrického subjektu. Tato skutečnost se odráží také ve verších o vypravěči příběhu, jehož lze s Bohem ztotožnit. K dřívější situaci se vztahují verše o pravidelném odmlčení se vypravěče. Umlkal vždy na čtyřicet dnů. Poté se však pokaždé znovu rozhovořil, a tím začal „nový svět“ (ibidem: 20).

Oněch 40 dnů odkazuje k počátku veřejného působení Ježíše Krista. Ten dle synoptických evangelií odešel na poušť, aby se tam 40 dnů postil a čelil pokušení (Mt 4, 1–11). Po 40 dní zůstal také Mojžíš s Hospodinem na Sinaji. Po celou dobu nejedl ani nepil. K Izraelitům se vrátil s deskami a jeho tvář zářila (Ex 34, 28–30). Číslo 40 dále udává počet let putování Izraelitů pouští. Jejich cesta byla trestem za hříchy, jehož se po vyjití z Egypta proti Hospodinu dopustili (Nm 14, 27–34), když pohrdli zemí, kterou jim Hospodin přislíbil. Proto měli 40 let putovat pouští tak, aby se nikdo z dospělých mužů nedožil příchodu do zaslíbené země. Zůstala jim však naděje: Bůh jim přislíbenou zemi neodňal definitivně, takže jejich nesnadná cesta neztratila smysl. Vždyť potomci se v kýžené nové vlasti dle příslibu usadí (Jeruzalémská bible 2009: 1706).

Díky tomuto stručnému biblickému exkurzu vidíme, jak je možno chápat onen dřívější stav, kdy po 40 dnech mlčení (postu či putování) začíná vypravěč znovu

hovořit, zahajuje nový svět. Biblické konotace jsou zdrojem naděje, že utrpení spojené s mlčením vyprávěče má smysl, neboť po něm přichází obnova. Čteme-li nicméně Vokolkovu báseň dále, vidíme, že každoročně se navracající opakování ustává:

Ale teď spěchá, přeskakuje,
sotva je mu už rozumět.
Naprázdno ústy pohybuje,
neví dál nebo ztratil řeč
a pouze posunkuje vyprávěč.
(Vokolek 1998: 20)

To již není žádný půst, nýbrž opuštěnost od Boha a ztráta smyslu. Člověk Bohu nerozumí a vkrádá se podezření, že Bůh sám ztratil řeč, tedy kontrolu nad světem a člověkem. Čtyřicet dnů postu dávalo lidem zakusit strach, vystavovalo je nejistotě. Po nich se však začal „nový svět“, rád byl obnoven. Nyní se tato nadějná perspektiva ztrácí, člověk zůstává uvězněn v přechodném stavu postu či putování.

Proměna vztahu k Bohu se odráží i v tom, jak je pojmáno Boží slovo, které bylo dříve chápáno coby pevný základ světa. V prvotině *Poutní písní k dobrému lotru* vystihuje lidské i básnické poslání lyrického subjektu verš „jsem zase hlasem němému slovu“ (idem 1999: 14). Onomu oxymoronickému spojení němého slova můžeme rozumět jako odkazu na tvůrčí slovo Boží¹ a na Ježíše Krista současně, neboť v prologu Janova evangelia čteme verše ztotožňující Krista s Logem: „Na počátku bylo Slovo, / to Slovo bylo u Boha / to Slovo bylo Bůh. [...] A Slovo se stalo tělem.“ (J 1,1–14; *Jeruzalémská bible* 2009: 1839) Vtělení je definitivním Božím slovem k lidem. Slovo je však paradoxně němé a potřebuje hlas člověka, aby mohlo zaznít. V tomto bodě připomínají Vokolkovy verše mimo jiné slova proroka Izaijáše, která jsou tradicí vztahována právě na Krista: „Byl trápen a pokořil se, / ústa neotevřel; / jako beránek vedený na porážku, / jako ovce před střihači / zůstal němý, ústa neotevřel.“ (Iz 53,7) Poslání lyrického subjektu je tak přímo závislé na Ježíši Kristu. Jeho lidský hlas se má opřít o něj, o Slovo, a zvěstovat to Slovo lidem, a tak se připodobnit k poslednímu z proroků, Janu Křtiteli (Mt 3, 1–3), a stát se hlasem volajícího na poušti (Vokolek 1999: 16). Můžeme shrnout, že básnické poslání bylo na počátku Vokolkovy tvorby pojmáno jako poslání prorocké, a proto bylo zásadně určeno vztahem k Božímu Logu (ibidem: 15). I ve verších z období po druhé světové válce nacházíme odkazy na tvůrčí slovo Boha, které jsou však příznačně prosté odkazů na Ježíše Krista. Stále se setkáme s vědomím, že Bůh svým slovem stvořil svět a udržuje jej v bytí. Lyrický subjekt však již

¹ Bůh dle vyprávění knihy Genesis skutečně tvoří slovem: „I řekl Bůh: ‚Buď světlo!‘ A bylo světlo.“ (Gn 1, 3)

není pokorným služebníkem tohoto slova, neboť s pochybností zmiňuje vyhynulé živočichy a vymřelé národy, dokonce indiány, na které tvrdě dopadla ruka bílých kolonizátorů Ameriky, a táže se: „Bůh s nimi slovo rozvázal?“ (Vokolek 1998: 209)

Skepse se netýká víry v Boha jako takové, spíše je v souvislosti se selháním principu milosti přehodnocováno pojetí Boha jakožto dobré a svému stvoření příznivě nakloněné bytosti. Znovu opakujeme, že selhává princip milosti, který je podstatným rysem křesťanského Boha. Tím se dostává do pohybu samotný rámeček, úhlavní kámen, fikčního světa Vokolkovy poezie.

Zproblematizování zastřešujícího celku, který představovalo křesťanství, jež přestalo poskytovat výkladový klíč ke skutečnosti, se mimo jiné projevuje znejistněním identity subjektu. Proto čteme ve skladbě *Atlantis*:

Rukou si přejíždíš tvář a nevzpomeneš
na žádný ze svých rysů
(Ibidem: 12)

Podobně jako je konec starého světa ztvárněn jako fyzický zánik, potopení se, tak je fyzicky vyjádřeno i znejistnění identity. Lyrický subjekt si ohmatává obličej a nepoznává se.

Vraťme se nyní k samotnému termínu exil. Ačkoli Vokolkovy verše explicitně tematizují i skutečný exil (zmiňovány jsou například dějiny věrné emigraci, Růžový palouček, matky a děti, které budou žít v emigraci), do centra pozornosti se dostává právě vyšší rovina, k níž jsou slova „exil“ a „domov“ vztažena, tedy konec známé podoby světa a zatím bezvýsledné hledání nové. Vokolkovy verše tak tematizují situaci člověka i poezie ve chvíli, kdy se rozpadá původní paradigma a nové ještě není ustaveno. Vladimír Papoušek v knize *Cosmogonia* píše, že euroamerické umění se do 19. století opíralo o řecko-hebrejsko-křesťanskou tradici, jež s sebou nesla ustálený symbolický řád. Moderní literatura dle něj vzniká v době, kdy tento tradiční řád přestal platit. Na rozpad paradigmatu lze přitom dle Papouška i Petra A. Bílka reagovat dvěma různými typy strategií. První z nich nazývají subverzivní. Tyto strategie subvertují koncepty světa coby celku, kterému dominuje univerzální pravda. Zpochybňují tradiční koncept reality jako ukončeného a poznatelného prostoru. K těmto strategiím ve chvíli, kdy je rozpoznán jejich útok na tradici, vzniká opozice autory nazývaná strategií absorpční. Absorpční strategie představují rozpadlou skutečnost jako něco, co musí být vráceno zpět k původní integritě (Papoušek – Bílek 2011: 45–136).

Není překvapivé, že poezie křesťanské inspirace bude symbolický řád daný řecko-hebrejsko-křesťanskou tradicí opouštět nesnadno a nerada. Ještě mezi dvěma válkami tvořili katoličtí básníci verše, jimiž usilovali znovubudovat rozpadlou integritu světa. Velice patrná je tato tendence také na debutu Vladimíra Vokolka. Otřes způsobený historickým děním (máme na mysli především druhou světovou

válku a následný vývoj Evropy a naší vlasti) byl nicméně tak veliký, že konfrontoval katolické básníky s rozpadem jednoty světa, se selháním onoho symbolického řádu, který svými meziválečnými verši ještě drželi při životě. Verše Vladimíra Vokolka či třeba Josefa Kostohryze,² ukazují, že básníci byli k tematizaci těchto zlomů dovedeni „aniž sami chtěli“. Básnická úloha byla totiž oběma zmíněnými prezentována jako poslání, které je zavazovalo usilovat o pravdivý pohled na skutečnost a co neadekvátnější vyjádření nahlédnutého médiem slova. Když se snažili tomuto poslání dostát, byli chtě nechtě konfrontováni s rozpadem řádu a integrity světa, což mělo pro jejich poetiky dalekosáhlé důsledky.

Označení subverzivní strategie a načrtnutí dichotomie subverzivní vs. absorpční strategie se proto vzhledem ke zmíněným básníkům může zdát poněkud zjednodušující. Slovo strategie totiž evokuje autorský záměr, vědomé směřování k něčemu. Autorský subjekt Vokolkových veršů však, jak bylo právě řečeno, neusiloval verši subvertovat integritu světa. Můžeme si dokonce klást otázku, zda ono „přezkušování“ biblických motivů, které ukázalo jejich omezenou vypovídací hodnotu, nebylo prvotně motivováno snahou ujistit se, že daný řád nepřestal existovat. Rovněž jako zjednodušující se jeví Papouškovy tvrzení o rozpadu řecko-hebrejsko-křesťanské tradice s ustáleným symbolickým řádem jako celku. Domníváme se totiž, že křesťanské prvky tohoto řádu jsou ve zkoumaném období ve Vokolkových verších zpochybněny, zatímco některé antické prvky si svou vypovídací hodnotu uchovávají. Patrné je to na výše uvedeném srovnání obrazů souvisejících s potopou. Zatímco obraz Noemovy archy se ukázal jako neadekvátní, Atlantis z antické mytologie se stala ústřední metaforou vystihující situaci lyrického subjektu a světa vůbec.

Zastavme se v této souvislosti také u toho, jak je vnímáno básnické poslání. Ve verších Vladimíra Vokolka napříč různými tvůrčími etapami totiž hrála tematizace básnictví významnou roli. Již jsme uvedli, že pro básnické poslání, tak jak je zde pojímáno, je příznačné odhodlání k podání nezakreslené skutečnosti, ať je jakkoli nepřijemná a nesrozumitelná. To se ovšem nerozumí samo sebou, neboť poezie skýtá různé možnosti. Neustále je například přítomno pokušení absorpčních strategií obracejících navzdory poznanému pozornost zpět k rozpadlé integritě. Jednou z takových absorpčních strategií je ve 20. století mytologizace (Papoušek – Bílek 2011: 46–51). Tato možnost je jistě lákavá nejen pro autory křesťanské

² Verše Josefa Kostohryze rovněž připomínají biblické vyprávění o potopě. Za zmínku stojí, že podobně jako v případě veršů Vokolkových tento příběh poměřují s aktuální situací, přičemž shledávají, že je vzhledem k ní neadekvátní. Lyrický subjekt Kostohryzových veršů stylizovaný do role básníka-proroka odmítá záchranu lidstva, a to vzhledem k přemíře provinění, na kterých se sám podílel: „Já nebudu bláznivý Noe, / nevěřím tomu. Kde našel bych vysokou horu, / což chtěl bych začínat znovu s tím semenem dračím / v bahnitém blátě? Když s vámi jsem hodovat mohl, / utonu s vámi.“ (Kostohryz 2009: 76)

inspirace, jelikož chrání člověka před trýznivým pohledem na skutečnost. Ve Vokolkových verších je zmiňována a odmítána. V této souvislosti připomeňme ještě lyrickým subjektem artikulovanou možnost poezie posloužit coby skrýš před vnější realitou. Tato eventualita je nicméně považována za hříšnou a jako taková je zavržována (Vokolek 1998: 204–205). Nacházíme sice též verše vypovídající o snaze dobrat se zpět ke ztracenému světu, jsou však provázeny poznáním o marnosti takového snažení (ibidem: 207). Každopádně poezie přestala být vnímána výhradně jako služba Božímu slovu. Jednak v souvislosti s touto proměnou, jednak vzhledem k vnější situaci empirického autora (ztráta možnosti publikovat) začíná hrát roli autokomunikační rozměr, který zesílí ve verších psaných v 70. a 80. letech.

Zůstaňme však u básní vzniklých v období od druhé poloviny 40. let do 60. let. Vzhledem k výše řečenému nás nepřekvapí, že se dostávají pochybnosti o moci poezie odpovídajícím způsobem se vztáhnout ke skutečnosti:

Jsem na dně vyschlé studny
kam bratři svrhli Josefa
Kdopak ten příběh ještě zná?
[...]
I ty jsi přišel na okraj
mé noci a snuješ snové lano
Co myslíš? Chytnu se ho
vyšplhám se po něm do básně
která chce odčinit slovem co se nestalo
skutkem?
(Ibidem: 182)

Nemohoucnost poezie se ukazuje na jejím spojení se sněním a dále na tom, že jejím materiálem jsou slova, jež však již nyní nenahrazují činy. Pojetí poezie se tak dočkalo velice radikální proměny. Vždyť ještě v polovině 40. let bylo slovo mečem v ruce básníka, mečem, kterým byl odhodlán bránit svou vlast.

Jeden ze základních příčin pochybností ohledně poezie tkví, jak bylo právě řečeno, v otázce jejího materiálu, kterým je řeč. Její transcendentní zakotvení přestává být zřetelné, vyvstává naopak její lidský rozměr. Jak upozorňoval již Jan Mukařovský, v aspektu materiálu se poezie liší od dalších odvětví umění, jelikož jejím materiálem je řeč, která sama je lidským výtvozem (srov. Mukařovský 2007: 22–23), takže odráží dobové dění. Jazyk doby, v níž verše vznikaly, byl však dřívějším principům Vokolkovy poezie (být hlasem Božímu Slovu) přímo nepřátelský: „A stejně řeč – kde nesla boží slovo, / tam musela mlčet“ (Ibidem: 52)

Samotná řeč je tedy materiálem pochybným. Slova pozbývají svůj smysl, význam se od nich odděluje, stávají se neschopnými náležitě se vztáhnout ke skutečnosti. Patrně je to na příkladu výrazu „svoboda“, jenž existuje téměř výhradně

v řeči neschopen poukázat k odpovídající realitě (ibidem: 188). Lyrický subjekt viní ze slepoty slov člověka:

Věci jsou slepé, proto tolik váží
Nadlehčí kámen viděním chrámu
a potom ho zdvihni: bude ti lehký
(Ibidem: 196)

Dostali jsme se v podstatě do kruhu: Řeč selhává, je degradována na pouhý prostředek, a řečeno s Walterem Benjaminem je zbavena svého původního určení apelovat a pojmenovávat, místo čehož je akcentován její technický, utilitární, sémiotický a informativní rozměr. Není pro nás bez zajímavosti, že Benjamin spatřuje počátek tohoto procesu v prvním hříchu, z něhož se dle něj zrodilo lidské slovo (viz Málek 2008: 244–247). Jazyk je tak vystaven ideologické, mocenské či jiné manipulaci. Poezie jej už nemůže bezstarostně opracovávat do veršů, protože řeč již není v pravém slova smyslu sama sebou. Ovšem současně můžeme říci, že právě oddělení řeči od poezie způsobuje degradaci řeči.

Pochybnosti ohledně řeči vedou lyrický subjekt k hledání jiných variant materiálu. Možností je odmlčet se, opustit sféru slova a ponořit se: „do smyslu obrázkové řeči“ (Vokolek 1998: 25)

Příklon k obrázkové řeči je vnímán jako návrat, proto se o něm hovoří jako o ponoření se, což evokuje vodu, jakýsi praživel, z něhož vzešel život, život ještě neznalý slov, avšak citlivý k obrazům. Závěr citované básně však jasně ukazuje, že takový návrat již v pravém slova smyslu možný není. Vyplývá to i z Vokolkovy eseje *První blahoslavenství* z roku 1940, v níž chválí „negratované blbečky“ a závidí jim bezprostřednost jejich nazírání Boha. Pisatel samotný si však uvědomuje, že on se do jejich stavu vrátit nemůže, jelikož okusil ze stromu poznání a brány ráje se mu zavřely (idem 1996: 5–27). Princip obrázkové řeči, která umožňuje bezprostřední kontakt se skutečností, ovšem nepřestal Vokolka fascinovat a přitahovat, což dokládá esej z roku 1970 *Obrázkové dějiny*, v níž shledává, že umělecká i náboženská inspirace pramení ze stejného zdroje, jímž jsou právě obrazy, ve kterých je svět prožíván. V okamžiku, kdy od obrazů kriticky odstoupíme a takto je nahlížíme, skutečná tvorba ustává. Autor si však nepřestává uvědomovat nemožnost návratu, kroku zpět od kritické distance k obrazům. Vývoj myšlení směřující od obrazu k abstraktnímu pojmu nelze otočit do protisměru (ibidem: 149–202).

Nelze-li se obrátit k jinému materiálu, nabízí se alternativa na své poslání rezignovat a psát verše, v nichž by bylo možno ukrýt se před tvrdou realitou. Lyrický subjekt se vyznává, že se prodíral houštinami veršů, aby se skryl sám před sebou. Takovou tvorbu však nyní odvrhne slovy:

Mám dost těch skrývaček, musím ven
musím se přiznat k věci
(Ibidem: 205)

Překroucení pravého básnického poslání je příznačně spojeno s únikem před sebou samým. Rezignovat na své poslání znamená vzdát se sám sebe, opustit to, co je pravou podstatou a jádrem osoby, vystoupit definitivně z konstitutivního vztahu s Bohem. To ovšem básník odmítá. Zmiňovanou možnost totiž skutečně chápe jako hřích, což naznačuje již ona zmínka o skrývání se v houštinách veršů odkazující k biblickému vyprávění o prvním hříchu lidí. Ti se poté, co zhřešili, ukryli před Hospodinem „uprostřed stromů v zahradě“ (Gn 3,8).

Lyrický subjekt odmítá na své poslání rezignovat, ovšem nakonec se spokojuje s lidským slovem, které mu zbylo coby nedostatečný a nedokonalý materiál. Obrací se k jazyku, který, ideologicky zneužívaný, nese všechny stopy dobového dění. Vždyť dle Václava Bělohradského člověk ani nemůže uniknout ze společenství řeči, z řeči, již má společnou s mocí. Tato řeč společná s mocí však není řečí moci, naopak má potenciál odhalit rozpornost mocenského uspořádání společnosti (Bělohradský 2009: 340–341). Příklon k řeči doby se zvláště zřetelně ukazuje ve Vokolkově sbírce *Monology do telefonu*. Setkáme se v ní s četnými frázemi, dále pak s moderními a v poezii nezvyklými slovy („To je dobrý, to se vsákne“; „Všechno je uhozené“; „v epochálním filmu Vítězné Civilizace / v hlavní úloze fenomenální Tom Mix“ atd.). Vlivem obratu k lidské řeči dochází k fragmentarizaci a redukci melodičnosti.

Neméně závažným aspektem proměny řeči je její selhání coby média mezilidské komunikace. K této situaci odkazuje již název sbírky i její titulní básně *Ke komu mluvím dnes*. Ani tato hojně tematizovaná ztráta komunikace nevedla k rezignaci na poezii. Básník se stává svědkem dění a snaží se proniknout se svým svědectvím k sluchu svých bližních, ačkoli si uvědomuje, že:

Sotva postihneš nějaký význam
ale jen pro sebe, jenom v tvé mysli
už se rozvazuje a v jiné tajemství se zauzlí
(Vokolek 1998: 209)

Naopak můžeme říci, že omezení možnosti smysluplně se dorozumět s druhými přidalo k pojetí poezie další dimenzi. Báseň se podobně jako modlitba stala prostředkem, skrze který se básník pokouší navázat s druhými lidmi spojení:

Od dětství s vážnou tváří
na telefon sis hrál
[...]

A dosud s vážnou tváří hraješ stejnou hru
 v modlitbě i v básni
 dva jsou ve spojení
 a navzájem se volají stále z větší dálky KDO
 TAM? KDO TAM? Je-li někdo tam, i ty jsi zde
 a navazuješ známost o sobě.
 (Ibidem: 203)

Ony „monology do telefonu“ jsou tak motivovány snahou navázat s ostatními lidmi kontakt. Jsou vedeny úsilím dorozumět se s druhými, přičemž tito druzí mnohdy sice slyší, vnímají slova, což dokazují jejich repliky, jak je můžeme číst v básních sbírky, avšak tyto repliky současně odhalují neporozumění, míjení se. Ke kýžené shodě nedochází. Můžeme zde opět připomenout verše Josefa Kostohryze, v nichž jsme svědky urputných pokusů o navázání dialogu s blízkými bytostmi. Snaha po obnovení porušených vztahů je v Kostohryzových verších vyvolána podobně jako v případech veršů Vokolkových touhou objevit vlastní identitu.

Vraťme se k atributům vlasti, které jsme uvedli na začátku našeho příspěvku. Byly jimi: řeč, historie a víra. Z historie jsou připomínány události spojené s utrpením národa, s umíráním, opouštěním vlasti atd. Křesťanská víra v Boha, která byla, jak vyplynulo z krátkých exkurzů do počátků básnickovy tvorby, vskutku hlavním úběžníkem fikčního světa veršů, ztrácí svou dominantní úlohu ve výkladu skutečnosti. V právě pojednávané etapě mizí pro křesťanství typický princip milosti a problematizuje se pojetí Boha jakožto dobré bytosti, která má svět ve své moci. Ukázali jsme, že tato problematizace ovlivňuje mnoho dalších prvků fikčního světa. Souvisí s proměnou řeči, materiálu poezie a prostředku lidského dorozumění. Řeč sama se stává nedůvěryhodnou. Pochybnosti o Bohu a vědomí nedostatečnosti lidské řeči vedou k zásadním proměnám v pojmání principu poezie.

Situace však nedospěla až k rezignaci na poezii, naopak. Básník, ač odsouzen k bytí „mezi“, ke ztrátě domova v nejširším slova smyslu, dokonce bez perspektivy domova alternativního, píše verše. Je nicméně jasné, že je tvůrčí úsilí zdůvodňováno jinak než dříve, kdy stálo slovo básníka ve službách Slova Božího a zvěstovalo je lidem. Řád se rozpadl, básník není s to postihnout smysl dění. Vždyť jak čteme v *Atlantis*: „smysl je navždy ztracen“ (Ibidem: 7)

Již jednou citovaný verš však pokračuje dále a říká, že jde o to být uchvácen. Uchvácen ne silou hlasu, přičemž hlas odkazuje k dřívějšímu pojetí poezie (hlas ve službách Slova), nýbrž silou vidění, můžeme říci obrazu. Dle našeho mínění je tak poukázáno ke sféře poezie. Naděje na ono nové, na exil ve smyslu nového domova, tak zůstává uchována. Vždyť poezie má moc uchvátit a může probudit v lidech odvahu a touhu nové hledat. Těto schopnosti poezie se sice staví do cesty zkomplikování možnosti předávat smysluplné sdělení s vyhlídkou na to, že bude

pochopeno, avšak básník navzdory tomu, že si tuto skutečnost trpce uvědomuje, odhodlaně pokračuje v tvorbě, byť by měla být pouhým monologem.

Prameny

VOKOLEK, Vladimír

1998 *Ke komu mluvím dnes* (Brno: Atlantis)

1999 *Vyprodaný čas* (Brno: Atlantis)

Literatura

BĚLOHRADSKÝ, Václav

2009 [2007] *Společnost nevolnosti* (Praha: Slon)

Jeruzalémská bible

2009 *Jeruzalémská bible* (Praha – Kostelní Vydří: Krystal OP – Karmelitánské nakladatelství)

KOSTOHRYZ, Josef

2009 *Básně* (Putim: Kalina)

KRAUS, Jiří a kol.

2006 [2005] *Slovník cizích slov* (Praha: Academia)

MÁLEK, Petr

2008 *Melancholie moderny* (Praha: Dauphin)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

2007 [2001] *Studie II* (Brno: Host)

PAPOUŠEK, Vladimír – BÍLEK, Petr A.

2012 *Cosmogonia. Alegorické reprezentace „všeho“* (Praha: Akropolis)

PATOČKA, Jan

2007 *Kacířské eseje o filosofii dějin* (Praha: OIKOYMENH)

VOKOLEK, Vladimír

1996 *Oidipovské variace* (Brno: Atlantis)

Resumé

The Theme of Exile in Vladimír Vokolek's poetry (from late 1940s to early 1960s)

The paper presents an analysis of Vladimír Vokolek's poems that were written between the late 1940s and early 1960s. It focuses on the theme of exile. The word "exile" has two meanings: loss of home and alternative home. Vokolek's verses apply to both of them. The exile becomes characteristic for the word and subject situation within the period mentioned above. Our attention is paid primarily to the transformation of poet's aims.

Keywords: Vladimír Vokolek, theme of exile, loss of home, alternative home, Czech postwar poetry

Mgr. Michaela Filipi
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
filipi.michaela@gmail.com